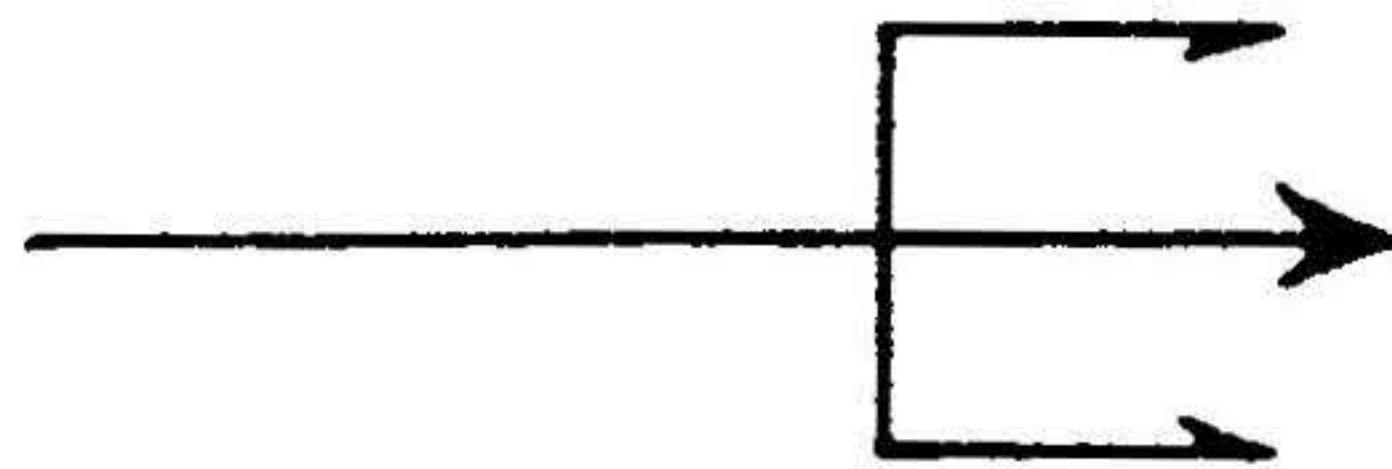

Γεωργίου Κ. Γιαγκάκη
Νησιολόγου

ΤΟ ΠΟΛΥΝΗΣΟ ΤΩΝ ΑΡΚΩΝ

Ο χώρος-οι άνθρωποι-η σημασία

Στους αγαπημένους νησιώτες φίλους:
Γιακουμή και Λίζα Πρελορέντζου
Γιακουμή και Σοφία Κορομπιγκή

Copyright © — Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης — 1993
Μαντζαγριωτάκη 137 — 176 76 ΚΑΛΛΙΘΕΑ ΑΤΤΙΚΗΣ
Τηλ. 9585759

Η τρίαινα-κόσμημα της εκδόσεως είναι ελεύθερο σχεδίασμα από μωσαϊκό της Δήλου.

Στους Αρκούς...

Γράφοντας, παλαιότερα, για το Αγαθονήσι,
σκέφθηκα τους αντικρυνούς, μικρούς, Αρκούς.
Έτσι, αποφάσισα, χωρίς κανείς να μ' έχει πείσει,
ν' ασχοληθώ, κάποτε, και μ' αυτούς.

Στην ανεπανάληπτη ελληνική θάλασσα,
ανάμεσα στην ιερή Πάτμο και την αιματοβαμμένη Μικρασία ξεφυτρώνουν
και εγώ, προπέτης, την ασημότητά τους τάραξα,
με όσα οι επόμενες σελίδες, λιτά, τους αφιερώνουν.

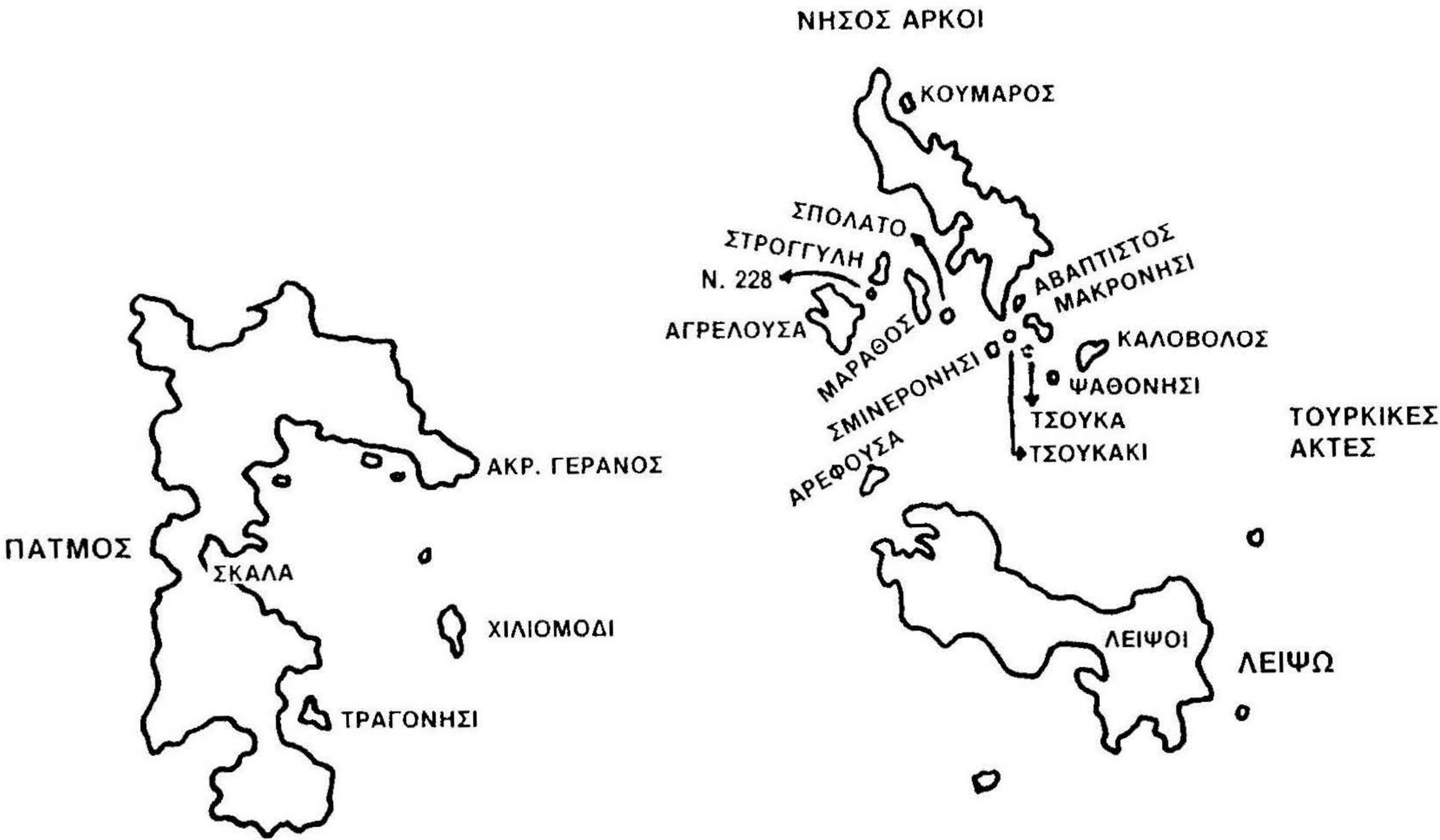

Και συ, όταν θα φθάσεις στον ορμίσκο Αυγούστα
και ανάλαφρα, όπως πάντα, στους λόφους, στο Κούμαρο και
στην Αλμυρίδα περιηγηθείς,
αφού κολυμπήσεις στις ακτές για όλα τα γούστα,
ω των κρυφών λογισμών μου Αυγούστα*, ανέβα και στην Παντάνασσά
τους να προσευχηθείς.

9.5.93

* Αυγούστα: Η γυναίκα του ρωμαίου και βυζαντινού αυτοκράτορος και γενικώς η αυτοκράτειρα. Μεταγενέστερα, ο τίτλος δίνεται στις μητέρες και στις αδελφές των αυτοκρατόρων.

ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ →

Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΥΝΗΣΟΥ ΤΩΝ ΑΡΚΩΝ

ΦΑΡΜΑΚΟΝΗΣΙ →

Εισαγωγή

Το μελέτημα αυτό αποτελεί συνέχεια άλλων εργασιών του γράφοντος για τα μικρότερα νησιά μας, όπως π.χ. για την Κίναρο και τη Λεβίθα, το Αγαθονήσι και την Ψέριμο, την Τέλενδο, τη Μεγίστη, το Αγκίστρι, τα Διαπόντια, τη Ρήνεια κ.ά.

Ζητείται και εδώ η επιείκεια του αναγνώστου για την έλλειψη στοιχείων, αφού η σχετική βιβλιογραφία είναι εξαιρετικώς πτωχή, αλλά και για τη λιτότητα της εκδόσεως η οποία, όπως και οι άλλες εργασίες, είναι μία, εκτός εμπορικού κυκλώματος, ταπεινή προσφορά.

Η προσπάθεια απέβλεψε στην ευρύτερη δυνατή ενημέρωση του αναγνωστικού κοινού αλλά και των αρμοδίων για το πολύνησο των Αρκών. Ένα πολύνησο απομακρυσμένο και γαλήνιο, που αποπνέει και αυτό ελληνικότητα και χριστιανικότητα. Ένα πολύνησο που αντιμετωπίζει προβλήματα που, όμως, μπορούν τα περισσότερα να ξεπερασθούν, για να κρατηθούν οι ακρίτες του στις εστίες τους. Ένα πολύνησο που απέχει μόλις 20 ν. μίλια από τις τουρκικές ακτές και για το οποίο συντρέχει, μεταξύ άλλων, η επείγουσα ανάγκη ονοματοθεσίας των ανώνυμων και σημάνσεως των ακατοίκητων νησαίων εδαφών του, που έχει επισημανθεί και σε άλλες εργασίες του γράφοντος.

Ευχαριστίες εκφράζονται και από τις γραμμές αυτές:

α) στην Υδρογραφική Υπηρεσία του Πολεμικού Ναυτικού μας, για την πρόθυμη, όπως πάντοτε, αρωγή της με την παροχή στοιχείων του ηλεκτρονικού αρχείου της νήσων, πολύτιμων για τη σύνταξη του παρόντος και την ολοκλήρωση της γεωφυσικής εικόνας των νησαίων εδαφών που αποτελούν το πολύνησο των Αρκών,

β) στον εφημέριο Αρκών, Αρχιμανδρίτη Θεοφάνη Κουλό, για την ευγενή συμπαράστασή του με την παροχή στοιχείων της εκκλησιαστικής ιστορίας των νήσων,

γ) στην κυρία Μαρία Μιχαλάκη - Κόλλια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Ρόδου, για τη συνοπτική αλλά ουσιαστική ενημέρωση του γράφοντος για το μέχρι σήμερα γνωστό αρχαιολογικό παρελθόν του πολυνήσου,

δ) στην Αδελφή Ανθούσα, της Ιεράς Κ. Μονής «Ευαγγελισμός Μητρός Ηγαπημένου» Πάτμου, και στην κυρία Στέλλα Κάβουρα, κάτοικο Αρκών, για την πρόθυμη συνδρομή τους, ώστε το πόνημα αυτό να καταστεί πληρέστερο.

Το πολύνησο των Αρκών

Το πολύνησο των Αρκών αναδύεται βόρεια των Λειψών, βορειοανατολικά της Πάτμου και νοτιοδυτικά του Αγαθονησιού. Ένας μικρός, πολύ μικρός κόσμος αλλά συγχρόνως πολύ μεγάλος, για όσους επιζητούν την απόσυρση από τα εγκόσμια, τη γαλήνη και την απομόνωση... Οφείλει την ονομασία του στο μεγαλύτερο νησί του, το νότιο άκρο του οποίου απέχει 2 ναυτ. μίλια από το βόρειο όριο των Λειψών, ενώ το ανατολικότερό του νησί, ο Καλόβολος, απέχει 20 ν. μ. περίπου από την εγγύτερη τουρκική ακτή.

Ονομασία

Υποστηρίζεται ότι η ορθή ονομασία του, όπως προκύπτει από το καταστατικό της Ιεράς Βασιλικής Σταυροπηγιακής και Πατριαρχικής Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και Ευαγγελιστού της Πάτμου, είναι Ναρκίοι. Πράγματι, ο ιδρυτής της Ιεράς Μονής Όσιος Χριστόδουλος (11ος αιών) έγραψε στη διαθήκη του «εδωρήθη μοι διά χρυσοβούλλου το τε νησίον η Πάτμος και τα πλησιάζοντα τούτω νησίδια οι Ναρκοί και η Ληψώ, έτι δε και αυτά τα...». Την ορθότητα της ονομασίας Ναρκίοι υποστηρίζει και ο κορυφαίος των θαλασσογράφων μας Στυλιανός Εμμ. Λυκούδης¹. Ο διακεκριμένος βυζαντινολόγος και λόγιος Ιωάννης Σακελλίων σε περισπούδαστο πονημάτιό του, στα τέλη του περασμένου αιώνα², αναφέρει ότι τα νησιά αυτά καλούντο, τότε, Αρκιοί. «Ναρκίοι δε γράφονται εν τη Υποτυπώσει του οσίου Χριστοδούλου του κτήτορος της εν Πάτμω Ιεράς μονής του Θεολόγου γεγραμμένη ούση κατά το 1091 έτος». Και συνεχίζει: «Το νησίδιον τούτο ο μεν Αγαθήμερος Ακρίτην καλεί, ο δε Ανώνυμος συγγραφεύς του Σταδιασμού της Μεγάλης Θαλάσσης Ακρίταν. Αλλ' αναμφίβολον ότι αμφότεραι αι γραφαί αύται διεστράφησαν υπό των αντιγραφένων. Προτιμητέα δε κρίνεται η παρά του Γρονοβίου εκ χειρογράφου τεύχους σημειουμένη διάφορος γραφή Αρκίτις (η), καθ' όσον μάλιστα η ρίζα της λέξεως ετηρήθη μέχρι του νυν εν τω κοινώ του νησιδίου ονόματι». Ο αυτός καταλήγει ότι η ομάδα αυτή των νησιών είναι οι Αργίαι (Argiae) νήσοι του Πλινίου.

Σήμερα το πολύνησο αλλά και το μεγάλο νησί ονομάζονται Αρκοί και από τους Πατινιώτες (Πατμίους) και την Ιερά Μονή Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, κυρίως, Αρκιοί. Στον «ΠΛΟΗΓΟ» η νήσος Αρκοί αναφέρεται και ως Άρκη. Στις επίσημες απογραφές πληθυσμού αναφέρονται ως Αρκοί (οι).

Στους χάρτες των γεωγράφων και περιηγητών του Μεσαίωνα και μεταγενέστερων χρόνων οι ονομασίες ποικίλλουν, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι σε αρκετούς οι Αρκοί σχεδιάζονται χωρίς μνεία της ονομασίας τους.

Σε χάρτες της Ελλάδος του J. Gastaldi του 1575 περίπου και του G. Mercator του 1590, αντί των Λειψών και των Αρκών, σχεδιάζεται κατά προσέγγιση στη θέση τους ένα σύμπλεγμα με την ονομασία Mandria. Ομοίως σε χάρτη του Αιγαίου του M. Boschini του 1658 αλλά και σε άλλους. Αντιθέτως, σε χάρτη του Αιγαίου του G. Delisle, ετών 1683 και μετά, σχεδιάζονται και αναφέρονται οι Λειψοί ως Lipso και οι Αρκοί ως Narcio. Σε χάρτες του J. Seller έτους 1716 και μετά, του F. Grognaud του 1745 αλλά και άλλων ως Nacri. Στη χάρτα του Ρήγα Φεραίου (1797) αναφέρεται ως Υετούσα Νάκρη. Σε χάρτη της Ελλάδος του Lapie (1838) ως Xacri. Σε χάρτη του Αιγαίου του W. Smith του 1843 ως Arcitis.

Η ονομασία Mandria (Μαντριά, Μάντρες, Στρούγγες) οφείλεται, προφανώς, στο γεγονός ότι τόσο στους Λειπούς όσο και στους Αρκούς η Ιερά Μονή Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, στην οποία ανήκαν, διατηρούσε ζώα και οι μοναχοί της ως κτηνοτρόφοι μετέβαιναν εκεί κατά καιρούς για τη φροντίδα τους και την αξιοποίησή τους. Ο Piri Reis τα ονομάζει Mindiras δηλαδή mandira (στρούγγα) των μοναχών

της Πάτμου.

Συνηθισμένο λάθος στους σύγχρονους χάρτες είναι να αναγράφεται η Γρυλλούσα (Αγρελούσα) με κύρια ονομασία Μάραθος και να εμφανίζεται επ' αυτής και οικισμός με το ίδιο όνομα, ενώ ήταν πάντοτε ακατοίκητη. Ακόμη και η ΕΣΥΕ (Χάρτης Νομού Δωδεκανήσου 9¹ — Έκδοση 1963) δεν απέφυγε το σφάλμα...

Φυσική γεωγραφία. Ασάφεια επικρατεί και ως προς αριθμό των νησαίων εδαφών του πολυνήσου. Δικαιολογημένη, ίσως, εάν ληφθεί υπόψη ότι: 1) αυτή υπάρχει και σε μεγαλύτερα και διάσημα πολύνησα και 2) συνήθως απαριθμούνται τα πλέον αξιόλογα από πλευράς εκτάσεως και πληθυσμού νησαία εδάφη, πρακτική που ισχύει για το σύνολο της επικράτειας, δυστυχώς, μέχρι σήμερα με συνέπεια να υποβαθμίζεται ουσιαστικώς η νησιωτικότης της, μολονότι χάρη στο πολυετές, συστηματικό και αθόρυβο έργο της Υδρογραφικής Υπηρεσίας του ΠΝ η χώρα μας διαθέτει πλέον μία εναργέστατη και ακριβή νησιολογική εικόνα.

Έτσι, ο Ιωαν. Σακελλίων αναφέρει ότι η ομάς αποτελείται από 19 νησίδια, ενώ μνημονεύει ότι, κατά τον Πλίνιο, οι Αργίαι νήσοι ανέρχονται σε 20. Ο Γεώργιος Κ. Γεωργαλάς³ μνημονεύει ονομαστικώς 13 νήσους και νησίδες (Αρκοί, Γρυλλούσα ή Κριλούσα, Μάραθο, Καλόβολο, Μακρονήσι, Στρογγυλό, Κουμαρό, Ψαθό ή Πιάτο, Σπάλαθρο, Αβάθιστο, Τσούκκα, Σμινερό και Τσουκάκι). Στο «Νεώτερο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό ΗΛΙΟΥ»⁴ αναφέρονται μόνο τα νησαία εδάφη Αρκοί, Αβάθιστο, Σπάλαθρο, Μακρονήσι, Καλόβολο, Κόμαρο, Στρογγυλό, Πιάτο, Τσούκα. Αν και η οριοθέτηση των πολυνήσων μας και η απαρίθμηση των νησαίων εδαφών που τα αποτελούν δεν είναι πάντοτε ευχερής, λόγω της γειτνιάσεως των μεν και της σμικρότητος, μεταξύ άλλων, των δε, είναι προφανές ότι, στην προκείμενη περίπτωση, παραλείπονται τα μικρότερα νησαία εδάφη, η συστάς Μανώλη, που βρίσκεται ανάμεσα στους Αρκούς και τα Ρεφούλια των Λειψών, και στην περίπτωση του «ΗΛΙΟΥ» και τα μεγάλα νησαία εδάφη Γρυλλούσα και Μάραθος.

Τα νησαία εδάφη που αποτελούν το πολύνησο των Αρκών παρατίθενται, μαζί με τα κυριότερα γεωφυσικά στοιχεία τους, στον Πίνακα Ι, βάσει των δεδομένων του ηλεκτρονικού αρχείου της Υδρογραφικής Υπηρεσίας του ΠΝ (με τις μέχρι της 26-5-93 ενημερώσεις του), επεξεργασμένων από το γράφοντα. Επίσης παρατίθενται τα νησαία εδάφη (επτά) που αποτελούν τη συστάδα Μανώλη, τα οποία προσαρτώνται στο πολύνησο, εφόσον δεν θεωρηθεί ότι σχηματίζουν αυτοτελή ομάδα ή ότι ανήκουν στο πολύνησο των Λειψών λόγω της εγγύτητός τους προς τη συστάδα που καλείται Ρεφούλια (Αρεφούσα κ.λπ.). Σημειώνεται ότι, κατά πληροφορίες, η Αρεφούσα ανήκει σε Πατινιώτη και εντάσσεται, όπως και τα λοιπά Ρεφούλια, στα διοικητικά όρια του Δήμου Λειψών, ενώ η συστάς Μανώλη ανήκει σε Αρκιώτες και εντάσσεται στα διοικητικά όρια του Δήμου Πάτμου.

Ακολουθεί μία σύντομη περιγραφή των νησαίων εδαφών, των οποίων το εμβαδόν υπερβαίνει το 1 στρέμμα.

1. **Αρκοί** (Αρκιοί ή Ναρκίοι, Ακρίτη, Αρκίτις κ.λπ.). Αναδύεται σε απόσταση 6 ν.μ. από το βορειοανατολικό ακρωτήριο Γερανός της Πάτμου. Είναι μακρόστενο νησί και εκτείνεται περίπου 5,5 χλμ., με κατεύθυνση βορειοδυτική - νοτιοανατολική, με μέγιστο πλάτος 2 χλμ. και ελάχιστο 750 μ. περίπου. Διαθέτει κατατεμαχισμένες ακτές, συνολικού μήκους 25,3 χλμ., βραχώδεις κυρίως, που σχηματίζουν αρκετές μικροκολπώσεις. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του σχηματίζονται οι ανοικτοί προς τα νοτιοδυτικά όρμοι Αυγούστα, Στενό και Γλίπαπας. Βόρειο όριο του νησιού είναι η Ακρα Κούμαρο και νότιο η Άκρα Αλμυρίδα που απέχει, όπως προαναφέρθηκε, 2 ν.μ. από το βόρειο όριο των Λειψών. Σειρά υψωμάτων που εκτείνονται από τη μία άκρη μέχρι την άλλη σχηματίζουν τον ορεινό σκελετό του νησιού.

Κυριότεροι λόφοι στο βόρειο τμήμα είναι η Άσπρη Κεφάλα (ύψος 105 μ. ή 109 μ., σύμφωνα με χάρτη της ΕΣΥΕ) και το Χάλαρο (ύψος 114 μ.) και στο νότιο τμήμα η Γκουάρντια (ύψος 105 μ.). Κατά τον «ΠΛΟΗΓΟ», η υψηλότερη κορυφή (111 μ.)

βρίσκεται στο νότιο τμήμα. Οι κοιλάδες είναι μικρές και στερείται ρευμάτων υδάτων και πηγών διαρκούς ροής. Κατά τη χειμερινή περίοδο, οι ανάγκες υδρεύσεως αντιμετωπίζονται με το βρόχινο νερό που συγκεντρώνεται σε υδατοδεξαμενή, ενώ κατά τη θερινή γίνεται μεταφορά ύδατος από άλλες περιοχές.

Κατά το Γεώργιο Κ. Γεωργαλά⁵, όλα τα εδάφη του πολυνήσου αποτελούνται από κρυσταλλοσχιστώδη πετρώματα (κρυσταλλικοί και υποκρυσταλλικοί ασβεστόλιθοι και κρυσταλλοπαγείς σχιστόλιθοι).

Πνέοντες άνεμοι: Κατά τη θερινή περίοδο ετησίες (μελτέμια). Κατά το χειμώνα, βόρειοι και νότιοι, συχνά ισχυροί. Τον Απρίλιο και το Μάιο, καθώς και τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο διαφόρων διευθύνσεων, συνήθως ασθενείς.

Τοπικές προγνώσεις καιρού: Όταν η θάλασσα ανεβαίνει ή κατεβαίνει (να μη συγχέεται με την παλίρροια) αναμένονται βόρειοι ή νότιοι, αντίστοιχα, άνεμοι. Όταν δημιουργείται νέφος στη νήσο των Λειψών, αναμένεται η έλευση βόρειων ανέμων.

2. **Αγρελούσα** (Γρυλλούσα ή Γριλλούσα, Κριλούσα). Το δεύτερο σε μέγεθος νησί του πολυνήσου, αναδύεται νοτιοδυτικά της (μεγαλο) νήσου των Αρκών. Έχει ύψος 119 μέτρα και η νότια άκρη της απέχει 1,8 ν.μ. από τη νότια άκρη (Άκρα Αλμυρίδα) της (μεγαλο) νήσου των Αρκών. Η ονομασία της προήλθε από τα αγρέλια.

3. **Στρογγυλή** (Στρογγυλό), μεταξύ Αγρελούσας και Μaráθου με υψόμετρο 92 μ. περίπου.

4. **Ανώνυμο** (με αριθμό 228 στο μητρώο ανώνυμων νησαίων εδαφών της Υδρογραφικής Υπηρεσίας) μεταξύ Στρογγυλής και Αγρελούσας με εμβαδόν ενός στρέμματος.

5. **Μάραθος** (Μάραθο ή Μaráθι), μεταξύ Στρογγυλής και Αγρελούσας αφ' ενός και (μεγαλο)νήσου των Αρκών αφ' ετέρου. Είναι το δεύτερο νησί που κατοικείται μόνιμα. Η οικογένεια Θεολόγου Κάβουρα κατοικεί όλο το χρόνο, ενώ άλλη μία διαμένει μόνο κατά τη θερινή περίοδο.

Το καλοκαίρι λειτουργούν δύο ταβέρνες. Διαθέτει τον παλαιότερο, ίσως, ναό του πολυνήσου, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο, τον οποίο ο Στυλιανός Εμμ. Λυκούδης τοποθετεί εκ παραδρομής στην κορυφή της (μεγαλο)νήσου των Αρκών⁶, αντί της Παντάνασσας.

Το νησί οφείλει το όνομά του στο ομώνυμο φυτό που, όμως, σήμερα έχει ουσιαστικώς εξαλειφθεί από αυτό, λόγω της βοσκήσεως. Στις επίσημες απογραφές πληθυσμού αναφέρεται ως η Μάραθος.

6. **Σπολάτο** (Σπάλαθρο ή Σπαλαθρονήσι, Σπαλάτο). Μεταξύ Μaráθου και (μεγαλο)νήσου Αρκών.

7. **Κούμαρος** (Κόμαρο ή Κομαρό, Νησάκι). Στο βόρειο τμήμα των ανατολικών ακτών της (μεγαλο)νήσου των Αρκών, σε απόσταση 1/2 ν.μ. από την Άκρα Κούμαρο, βόρειο όριο των Αρκών.

8. **Ψαθονήσι** (Ψαθό ή Πιάτο, Κουπάκι). Το νοτιότερο, σε απόσταση 8/10 του μιλίου νοτιοανατολικά της Άκρας Αλμυρίδας, με ύψος 15 μ.

9. **Καλόβολος** (Καλόβολο ή Καλόβουλο — σε χάρτη της ΕΣΥΕ «Καλάβολον»). Το ανατολικότερο, 3/10 του μιλίου βορειοανατολικά του προηγούμενου, με ύψος 66 μ.

10. **Μακρονήσι** (Κουνέλι). Βορειοδυτικά του Καλόβολου με υψόμετρο 39 μ. Στον «ΠΛΟΗΓΟ» του έτους 1955 αναφέρεται και ως Λούγκα.

11. **Αβάπτιστος** (Αβάθιστο). Βορειοδυτικά του προηγούμενου.

12. **Τσούκα** (Ζούκα). Νοτιοδυτικά του Μακρονησιού.

13. **Τσουκάκι** (Ζουκίνα). Βορειοδυτικά της Τσούκας.

14. **Σμινερνήσι** (Μορένα ή Σμινερό, Σμυντρονήσι). Νοτιοδυτικά του προηγού-

μενου και νότια της Άκρας Αλμυρίδας, με υψόμετρο 17 μ.

15-23. **Εννέα μικρά ανώνυμα νησαία εδάφη** (με αριθμούς 219-227 στο μητρώο ανώνυμων νησαίων εδαφών της Υδρογραφικής Υπηρεσίας ΠΝ), με εμβαδόν το καθένα μέχρι 800 τ.μ. και ακτογραμμή το καθένα μικρότερη των 120 μ., κατά προσέγγιση, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Υδρογραφικής Υπηρεσίας ΠΝ. Αναδύονται πέριξ της (μεγαλο)νήσου των Αρκών και των λοιπών ανατολικών νησαίων εδαφών του πολυνήσου.

Το Στενό Αρκών σχηματίζεται μεταξύ των νότιων νησαίων εδαφών του ομώνυμου πολύνησου και του βορειότερου νησαίου εδάφους (γεωγρ. πλάτος 37°20'37") της συστάδος Μανώλη.

Σημειώνεται ότι μετά τη ναυμαχία του Γέροντα (29 Αυγούστου 1824) — η οποία υπήρξε η μεγαλύτερη εκ παρατάξεως ναυμαχία του Αγώνος της Ανεξαρτησίας — ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος απέβλεψε στην κατάληψη της Σάμου, εξέπλευσε από την Κω στις 4 Σεπτεμβρίου και έπλευσε προς τη Σάμο. Ο ελληνικός στόλος πρόλαβε να παραταχθεί νότια και εγγύς των ακτών της Σάμου, βόρεια της θαλάσσιας περιοχής των Αρκών. Στις 6 Σεπτεμβρίου ο τεράστιος τουρκοαιγυπτιακός στόλος, του οποίου τα πλοία σχημάτιζαν «αληθινόν κινητόν δάσος», αποσύρθηκε προς τους Αρκούς. Το πρωί της επόμενης ημέρας έπεσε ραγδαία βροχή και έπνευσε σφοδρός βορειοανατολικός άνεμος με αποτέλεσμα τη ματαίωση της αποβάσεως και την παραμονή του αντίπαλου στόλου στους Αρκούς, σκορπισμένου και ασύντακτου, απ' όπου αναχώρησε στη συνέχεια χωρίς να κατορθώσει να επιτύχει τελικώς το σκοπό του.

Πληθυσμός-οικονομία

Το πολύνησο δεν έχει συστηματικώς διερευνηθεί από αρχαιολογικής απόψεως. Επιφανειακή έρευνα έγινε προ 20ετίας περίπου από Βρετανούς αρχαιολόγους. Μεταγενέστερα έγιναν επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες (έτη 1974 και 1989) από Έλληνες αρχαιολόγους (της Εφορείας Δωδεκανήσου) και εντοπίσθηκαν στη μεγαλόνησο των Αρκών σποραδικά ευρήματα τεμαχίων από όστρακα προϊστορικής εποχής, σε διάφορα σημεία, καθώς και τεμάχια οψιανού στην ευρύτερη περιοχή του οικισμού. Στην αριστερή πλευρά του λόφου, που δεσπόζει του λιμενίσκου στον όρμο της Αυγούστας, σώζονται τα ερείπια πύργου ελληνιστικής εποχής (4ος-3ος π.Χ. αιών). Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι το νησί κατοικείτο ήδη από τους αρχαίους χρόνους.

Στους νεώτερους χρόνους, καθοριστικό ρόλο για την κατοίκηση του νησιού έχει η ίδρυση το 1088, από τον Όσιο Χριστόδουλο, της Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου στην Πάτμο, στον οποίο δωρήθηκε τόσο η Πάτμος, όσο και τα γειτονικά νησιά Λειψοί και Αρκοί, από τον τότε Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Αλέξιο Α' τον Κομνηνό. Αποτελώντας έτσι εξάρτημα της Πάτμου, οι Αρκοί εντάχθηκαν στην οργάνωση και στη διαχείριση της Μοναστικής Πολιτείας της. Είναι εύλογο να δεχθούμε ότι τα κυριότερα νησιά των Αρκών κατοικούνται, τουλάχιστον πρόσκαιρα, από μοναχούς-ποιμένες, οι οποίοι μεριμνούν για τη βοσκή, την ανάπτυξη και την εκμετάλλευση των ποιμνίων τους. Άλλωστε το έδαφος και το άνυδρο δεν προσφέρονται για αξιόλογες καλλιέργειες. Αντιθέτως, η χαμηλή βλάστηση και το περιοδικώς αναπτυσσόμενο χορτάρι, ευνοούν τη διατροφή ζώων. Ο Émile Kolodny⁷ επικαλούμενος τον έγκυρο P. de Tournafort, αναφέρει ότι «από τους εκατό μοναχούς της Πάτμου το 1700, σαράντα μεταβαίνουν προς αξιοποίηση των κτημάτων που βρίσκονται στα γειτονικά νησιά». (Η Μονή είχε σημαντική ακίνητη περιουσία όχι μόνο στην Πάτμο, τους Λειψούς και τους Αρκούς, αλλά και στη Λέρο, στην Κω,

στη Σάμο κ.α.). Κατά τον ίδιο, η μόνιμη εγκατάσταση λαϊκών ενοικιαστών γαιών πραγματοποιείται κατά τα μέσα του περασμένου αιώνας. Στους Αρκούς εγκαθίστανται μονίμως ποιμένες γύρω στα 1880. Ο Ι. Σακελλίων γράφοντας το λήμμα «Αρκίτις» στο «Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν», κατά τα τέλη του περασμένου αιώνας, σημειώνει για το μεγάλο νησί των Αρκών ότι «οικείται υπό ποιμένων Πατμίων». Η διόγκωση του μόνιμου εποικισμού συνδέεται με τη βαθμιαία υποχώρηση της μοναστηριακής ιδιοκτησίας. Μόνιμοι οικισμοί δημιουργούνται στους Αρκούς και στο Μαράθι. Μέχρι πριν από πενήντα χρόνια περίπου αποτελούντο από «ομάδες καλυβών»⁸. Στη μεγαλόνησο των Αρκών ήταν κτισμένες στη ράχη της λοφοσειράς, ενώ παρόμοιες κατασκευές ήταν διεσπαρμένες και σε διάφορα άλλα σημεία. Μικρότερη ομάδα καλυβών υπήρχε και στο Μαράθι. Μεμονωμένες καλύβες υπήρχαν και στη Στρογγυλή, στο Σπολάτο και στο Καλόβολο. Σήμερα υπάρχουν σύγχρονες κατασκευές και στα δύο μονίμως κατοικούμενα νησιά αλλά στα απομακρυσμένα σημεία σώζονται ορισμένα από τα παλαιά πρόχειρα κατασκευάσματα, εφόσον χρησιμοποιούνται ακόμη από τους κτηνοτρόφους.

Κύριος οικισμός είναι οι Αρκοί, επί της ομώνυμης νήσου, στο μυχό του όρμου της Αυγούστας. Ο όρμος Αυγούστα αποτελεί καλό αγκυροβόλιο με βυθό από λάσπη, φύκια και άμμο και είναι ασφαλής με όλους τους καιρούς. Στον όρμο Αυγούστας, που βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του νησιού σε απόσταση 1,2 ν.μ. από την Άκρα Αλμυρίδα, δεν παρουσιάζονται επικίνδυνοι κυματισμοί, λόγω της φυσικής προστασίας του και στο μυχό του υπάρχει μικρή προβλήτα για την προσέγγιση των σκαφών. Η θέση του οικισμού αυτού προφανώς επελέγη χάρη του ευλίμενου, μολονότι τούτο είχε ως συνέπεια να χρησιμοποιείται, στο παρελθόν, κατά καιρούς, ο όρμος ως καταφύγιο πειρατών, διότι, βεβαίως, τα προνόμια της Ιεράς Μονής, η προστασία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και οι αφορισμοί του Πάπα δεν στάθηκαν πάντοτε ικανοί για την αποτροπή τους. Οι κάτοικοι τότε αλλά και τώρα ασχολούνται κυρίως με την εκτροφή ζώων και την αλιεία, εξάγοντας το περίσσειμα των προϊόντων τους (κρέατα, ψάρια και λίγο τυρί). Στον «ΠΛΟΗΓΟ» εκδόσεως έτους 1955 χαρακτηριστικώς αναφέρεται: «Κατοικείται από εκατοντάδα μόνον ποιμένων και η σημασία της ως εκ τούτου είναι μικρά»... Πάντως και σήμερα οι θαλάσσιες περιοχές του πολυνήσου θεωρούνται καλοί ψαρότοποι, με πολλά είδη ψαριών.

Η ανέλιξη του πληθυσμού του πολυνήσου, από της ενσωματώσεώς του μαζί με ολόκληρο το αρχιπέλαγος της «Δωδεκανήσου» στον εθνικό κορμό, έχει ως εξής, με βάση τις επίσημες απογραφές:

ΕΤΗ:	1947	1951	1961	1971	1981	1991
ΚΑΤΟΙΚΟΙ:						
Αρκοί	93 (α)	92	97	46	68	49
Μαράθι	22 (β)	26	21	8	5	2
Σύνολο	115	118	118	54	73	51

(α) Άρρενες 42, Θήλεις 51.

(β) Άρρενες 12, Θήλεις 10.

Κατά το έτος 1947, απογράφηκαν επί της μεγαλονήσου των Αρκών 27 οικοδομές και επί της Μαράθου 7.

Εξετάζοντας την ανέλιξη του συνολικού πληθυσμού, κατά νησί, του αρχιπελάγους της «Δωδεκανήσου» κατά την τριακονταετία 1951-1981, είναι άξιο παρατηρήσεως ότι η μεγαλόνησος των Αρκών παρουσίασε μικρότερη μείωση (– 26%) παρά την ένταση των προβλημάτων της λιλιπούτειας κοινωνίας της, από άλλα μικρά,

πληθυσμιακώς, νησιά, όπως την Ψέριμο (– 69%), το Αγαθονήσι (– 32%), τη Χάλκη (– 42%), τη Μεγίστη (– 61%), τους Λειψούς (– 35%) αλλά και από μεγαλύτερα, όπως την Αστυπάλαια (– 43%), την Κάρπαθο (– 34%), τη Νίσυρο (– 61%), την Τήλο (– 71%), τη Σύμη (– 43%). Από τα συγκρίσιμα νησιά μόνον η Τέλενδος κράτησε καλύτερα αυτής⁹, στο ίδιο διάστημα.

Αλλά και στο σύνολο της χώρας, συγκρίνοντας την ανέλιξη του πληθυσμού των 7 νησιών μας που είχαν το 1951 από 50-99 κατοίκους, διαπιστώνεται ότι η μεγαλύτερη των Αρκών, στο τέλος της τριακονταετίας (1981), είχε μία πτωτική τάση σαφώς καλύτερη 4 νησιών (Μεγαλονήσου Πεταλιών, Περιστεράς, Πογωνιάς Αιτωλοακαρνανίας, Ψυττάλειας). Μόνον ο Αντίπαξος και η Τέλενδος είχαν καλύτερη εξέλιξη¹⁰ από τους Αρκούς στο ίδιο διάστημα. Όσοι μετανάστευσαν, κατευθύνθηκαν στη Ρόδο, στην Αθήνα, στην Πάτμο αλλά και στην Αυστραλία.

Στο Μαράθι οι δύο οικογένειες που διαμένουν σήμερα εκεί συμπληρώνουν το εισόδημά τους με την εκμετάλλευση, κατά τη θερινή περίοδο, δύο ταβερνών.

Στα λοιπά μεγάλα νησιά εδάφη (Στρογγυλή κ.ά.), τα παλαιά πρόχειρα κτίσματα έχουν ερειπωθεί. Οι κτηνοτρόφοι μεταβαίνουν σ' αυτά για ολιγόωρη παραμονή, προκειμένου να επιτηρήσουν και να φροντίσουν τα ζώα τους.

Σ' όλο το πολύνησο δεν υπάρχουν τροχοφόρα.

Κοινωνικά-Εκκλησιαστικά-Διοικητικά

Όντας εξάρτημα της Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, το πολύνησο παρέμεινε στενά συνδεδεμένο αρχικώς με τη Μοναστική Πολιτεία της και στη συνέχεια, γενικότερα, με το νησί της Αποκαλύψεως. Άλλωστε και ο εποίκισμός του έγινε από λαϊκούς που προέρχονται από την Πάτμο κυρίως. Όμως, τόσο στη μεγαλύτερη των Αρκών όσο και στο Μαράθι είναι έντονο το φαινόμενο της «νησιωτικής μονώσεως» συνηθισμένο, δυστυχώς, και σε πολλά άλλα νησιά των αρχιπελάγων μας. Η μόνωση αυτή δεν οφείλεται μόνο στη χωρική διασπορά των νησιών μας αλλά και στην πληθύ τους. Η νησιωτική μόνωση, όπως έχει αναπτύξει ο γράφων σε άλλες εργασίες του, είναι πολύμορφη: συγκοινωνιακή, επικοινωνιακή, οικονομική — εμπορική, κοινωνική — πολιτιστική, υγειονομική και ψυχολογική. Η πολύμορφη μόνωση επιδρά αρνητικώς στη δημιουργία ευκαιριών αποδοτικών απασχολήσεων αλλά και οι τελευταίες αντίστροφα επηρεάζονται άμεσα από τη μόνωση, ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για πραγματικό φαύλο κύκλο. Βεβαίως οι καιροί αλλάζουν, το Αιγαίο δεν είναι εκείνο το άγνωστο που προκαλούσε έλξη αλλά και δέος και τρόμο στους αλλοτινούς περιηγητές, οι αποστάσεις μικραίνουν, η τεχνολογία δίνει λύσεις σε πολλά προβλήματα αλλά πάντοτε θα περιβάλλει τα νησιά το αστάθμητο υγρό στοιχείο το οποίο, όπως και το βασίλειο των ανέμων, ο άνθρωπος δεν κατόρθωσε να τιθασεύσει και που, εξ ορισμού, τα απομονώνει από την ηπειρωτική επικράτεια αλλά και αναμεταξύ τους. Όπως και άλλοτε έχει τονισθεί από το γράφοντα, τα ναυτικά μίλια δεν έχουν καμμία σχέση με τα χιλιόμετρα πλην εκείνης με την οποία υποδηλούν μία τάξη μεγέθους. Άλλη, όμως, η υφή της αποστάσεως στην ηπειρωτική γη, όσο δύσβατη και αν αυτή είναι, και άλλο το αρμένισμα στη θάλασσα...

Η βελτίωση της υποδομής (ηλεκτρισμός, τηλεπικοινωνίες, ύδρευση, συγκοινωνίες), κατά την τελευταία εικοσαετία, αλλά και οι σύγχρονες τάσεις του τουρισμού είχαν ως αποτέλεσμα μία δειλή τουριστική κίνηση. Είναι δυνατή η φιλοξενία επισκεπτών σε σπίτια και υφίσταται δυνατότης διατροφής σε μικρές ταβέρνες. Εφόσον το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες, δύο φορές την εβδομάδα, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, το πολύνησο συνδέεται τακτικώς με πετρελαιοκίνητα σκάφη

με την Πάτμο. Προβλήτες υπάρχουν στην Αυγούστα και — μικρότερη και πρόχειρη — στο Μαράθι για την προσέγγιση των πλοιαρίων. Στο βορειοδυτικό όριο της εισόδου του όρμου Αυγούστας, στην Άκρα Σιστέρνα, λειτουργεί φανός. Το Δημοτικό Σχολείο, κατά το σχολικό έτος 1992-3, είχε 4 μαθητές.

Η μόνωση είναι περισσότερο έντονη στο Μαράθι, όπου τους χειμερινούς μήνες οι μόνιμοι κάτοικοι μετρούνται σε μερικά από τα δάκτυλα της μιάς χειρός. Ο Θεολόγος Κάβουρας έζησε μόνος στο νησί επί δέκα έτη (από το 1981, όταν πέθανε η σύζυγός του, και μετά), όπως αποκάλυψε ο ίδιος σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «ΕΘΝΟΣ»¹¹. Στο ίδιο ρεπορτάζ της εφημερίδας, ο γιός του διηγείται πώς, κωπηλατώντας, πήγαινε με τα αδέλφια του στο σχολείο των Αρκών. Το Μαράθι έχει ηλιακούς συσσωρευτές, νερό από πηγάδι και δεξαμενή αλλά ακόμη και σήμερα στερείται τηλεφωνικής επικοινωνίας, ενώ στον οικισμό των Αρκών όλα τα σπίτια έχουν πλέον τηλέφωνο.

Περισσότερο αισθητή είναι η έλλειψη ιατρού και φαρμάκων και στα δύο νησιά καθώς και νέων γυναικών (σε ηλικία γάμου). Άλλωστε και βάσει των προσωρινών στοιχείων της απογραφής πληθυσμού του 1991, στη μεγαλόνησο των Αρκών κατοικούν 29 άρρενες και 20 θήλεις (Στο Μαράθι μόνο 2 άρρενες).

Εκκλησιαστικώς οι Αρκοί περιλαμβάνονται στην Πατριαρχική Εξαρχία Πάτμου και τελούν υπό την άμεση δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Πατριαρχικός Έξαρχος είναι ο Καθηγούμενος της Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Τράλλεων κ. Ισίδωρος και Εφημέριος Αρκών ο Αρχιμανδρίτης Θεοφάνης Κουλός, αδελφός της ίδιας Ιεράς Μονής. Τα εκκλησιαστικά οικοδομήματα είναι μαζί με το σωζόμενο πύργο της ελληνιστικής εποχής τα σπουδαιότερα κτίσματα του πολυνήσου. Στη μεγαλόνησο των Αρκών υπάρχουν οι ναοί:

α) της Παντάνασσας, επί της κορυφής λόφου, με μικρό κελλί όπου, κατά τον Αρχιμανδρίτη Θεοφ. Κουλό, ενδεχομένως να έμεναν παλαιότερα ιερομόναχοι ή ασκητές. Η εκκλησία είναι πολύ παλαιά (2-3 αιώνων),

β) της Μεταμορφώσεως, που ανεγέρθηκε με φροντίδα και δαπάνη του Αρχιμανδρίτου Αμφιλοχίου Τσούκου (τώρα Ηγουμένου στη Ρόδο) και αποτελεί τον ενοριακό ναό, και

γ) των Αγίων Αναργύρων (ιδιωτικός).

Στο Μαράθι διατηρείται ο πολύ παλαιός ναός του Αγίου Νικολάου.

Η ενορία ιδρύθηκε πρόσφατα (γύρω στο 1976) και οι θρησκευτικές ανάγκες καλύπτονται σε ικανοποιητικό βαθμό.

Μικρό ανεπίσημο πανηγύρι γίνεται στις 15 Αυγούστου, όταν εορτάζει η Παντάνασσα.

Σε πρόσφατο περισπούδαστο σύγγραμμά της, η Αδελφή Ανθούσα της Ιεράς Κ. Μονής «Ευαγγελισμού Μητρός Ηγαπημένου» Πάτμου ασχολήθηκε ειδικώς με τα ερημητήρια της Πάτμου και των πέριξ νήσων¹², όπου, όμως, δεν μνημονεύεται η ύπαρξη ερημιτών και ασκητηρίων στο πολύνησο, διότι δεν εντόπισε, όπως άλλωστε διευκρίνησε προθύμως η ίδια στο γράφοντα, ανάλογα γραπτά ή άλλα στοιχεία ή μαρτυρίες, σε αν' ίθεση με άλλα μικρότερα νησιά της εγγύς περιοχής αλλά και με τους Λειπούς.

Η ύπαρξη ερημητηρίων (ιερομονάχων ή ασκητών) στη μεγαλόνησο των Αρκών και στο Μαράθι δεν μπορεί ν' αποκλεισθεί. Στοιχεία που συνηγορούν υπέρ αυτής είναι το απομακρυσμένο των νησιών, η δυνατότητα εγκαταβιώσεως και αυτοσυντηρήσεως και το γεγονός ότι τέτοια ερημητήρια ιδρύθηκαν σε πολύ μικρότερα και άγονα νησιά της ευρύτερης περιοχής της νήσου Πάτμου (Πετροκάραβο, Λουκάκια, Χιλιομόδι, Άνυδρος κ.ά.).

Στοιχεία που επιδρούν αρνητικά στη δημιουργία ερημητηρίων είναι το ευλίμενο, ένεκα του οποίου καταφεύγουν πειρατές, αλλά και το γεγονός ότι το νησί συχνάζεται από μοναχούς, βοσκούς και εργάτες, που μεριμνούν για την αξιοποίηση της ακίνητης και άλλης περιουσίας της Ιεράς Μονής, με αποτέλεσμα οι ασκητές να μην έχουν την επιθυμητή από αυτούς απόλυτη ησυχία. Είναι, πάντως, πιθανό, στο κελλί της Παντάνασσας να έμεναν παλαιότερα ασκητές αλλά δεν υπάρχει σχετική μαρτυρία. Συμπερασματικώς, θα μπορούσε να λεχθεί, ότι η ανυπαρξία ερημητηρίου θ' αποτελούσε αυτό που αποκλήθηκε από το γράφοντα «Αρκιανό παράδοξο»...

Διοικητικά το πολύνησο υπάγεται στο Δήμο Πάτμου της επαρχίας Καλύμνου του νομού «Δωδεκανήσου». Τούτο είναι φυσική συνέπεια των ιστορικών δεσμών αλλά και της καταγωγής των κατοίκων. Η βελτίωση της θαλάσσιας συγκοινωνίας, η τηλεφωνοδότηση της Μαράθου, η ριζική αντιμετώπιση της λειψυδρίας, η επίλυση του προβλήματος της ελλείψεως νέων γυναικών, η προστασία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς των νησιών (πύργος, ναοί, σπήλαιο, ακτές κ.λπ.), η αντιμετώπιση — στα πλαίσια του εφικτού — των θεμάτων της ιατρικής και φαρμακευτικής περιθάλψεως, η ενίσχυση της αμυντικής θωρακίσεως θα συνέβαλαν ουσιαστικά στην άνθηση αυτού του ακραίου χώρου της πατρίδος μας και θα διευκόλυναν την επιστροφή των αποδήμων και την έλευση νέων οικιστών.

Υστερολογία

Πόσοι άραγε Έλληνες γνωρίζουν κάτι για τους Αρκούς¹³ και τη σημασία του θαλάσσιου χώρου που τους ανήκει; Και πόσοι έχουν αντιληφθεί ότι τυχόν ερήμωσή τους, όπως και των άλλων νησιών μας που αναδύονται σε κρίσιμους, γεωγραφικούς χώρους (π.χ. Μεγίστη, Αγαθονήσι, Άγιος Ευστράτιος, Ψέριμος, Λειψοί, Νίσυρος, Οινούσες και το γειτονικό στους Αρκούς — από πολλών απόψεων σημαντικό — Φαρμακονήσι που ήδη ερημώθηκε), δεν καταφέρνει απλώς ένα θανάσιμο πλήγμα στην «έμψυχη» νησιωτικότητα της χώρας αλλά έχει ευρύτερες αρνητικές επιπτώσεις στην κυριαρχία μας στις ανατολικές θάλασσές μας; Ελπίζεται ότι το ταπεινό αυτό πονημάτιο συμβάλλει στη γνώση της παρουσίας τους¹⁴ και της σημασίας τους.

Τέλος ας σημειωθεί ότι, στην υποθετική περίπτωση που κάποια τρίτη χώρα κατείχε το πολύνησο, τούτο δεν θα συνεπήγετο απλώς και μόνον απώλεια τμήματος του εθνικού χώρου αλλά και πλεύριση των γειτονικών πολυνήσων μας του Αγαθονησιού, των Λειψών και της Πάτμου, ακόμη και εκείνων της Σάμου και των Φούρνων καθώς και του Φαρμακονησιού, και δημιουργία μιάς επικίνδυνης σφήνας στον ακριτικό νησιωτικό κορμό μας. Η σφήνα αυτή θ' αποτελούσε ένα επιθετικό προγεφύρωμα και θα διεκδικούσε ένα αξιόλογο θαλάσσιο τμήμα του Αιγαίου.

Συμπέρασμα: Η διατήρηση του πολυνήσου στον εθνικό κορμό δεν προστατεύει απλώς και μόνο την ελληνικότητα της περιοχής του. Διαφυλάσσει με τις τρεις δεκάδες των νησαίων εδαφών του το συμπαγές του ευρύτερου ελληνικού χώρου στο Αιγαίο και αποτρέπει μία επικίνδυνη παρεμβολή τρίτου με πολλαπλούς στόχους.

Τέλος, δεν πρέπει να παραληφθεί η αναφορά στους ενεργειακούς πόρους του πολυνήσου (ηλιακή, αιολική, θαλασσινή ενέργεια), που αναμένουν τη συστηματική καταγραφή τους, και στον «ακτικό» του πλούτο (συνολική ακτογραμμή μήκους πλέον των 49 χλμ. — όση περίπου εκείνη του νομού Λαρίσης) και στους βιοτόπους του, αυτούς που έχουν απομείνει από τη μακροχρόνια βόσκηση και τη γενικότερη ρύπανση της Μεσογείου...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. λήμμα «Ναρκίοι» στη «Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια».
2. Βλ. λήμμα «Αρκίτις» στο «ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ», Επιμελεία Ν. Γ. Πολίτου, Τόμος Β΄. Μπαρτ και Χίρστ εκδότης. Αθήναι (Μάιος 1890-Νοέμβριος 1891).
3. Βλ. λήμμα «Αρκοί» στο Συμπλήρωμα - Τόμος Α΄ - της «Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας» (Π. Δρανδάκη).
4. Βλ. λήμμα «Αρκοί».
5. Βλ. λήμμα «Αρκοί» στο Συμπλήρωμα - τόμος Α΄ - της «Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας».
6. Βλ. λήμμα «Αρκοί» στη «Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια».
7. Βλ. Émile Kolodny "La population des îles de la Grèce" - Tome I - Edisud - 1974.
8. Βλ. λήμμα «Αρκοί» στο Συμπλήρωμα - Τόμος Α΄ - της «Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας».
9. Βλ. Γεωργίου Κ. Γιαγκάκη «Συστηματική θεώρηση των ελληνικών νησιών 1951-1981. Συμβολή στην προσπάθεια εθνικής αυτογνωσίας και στη μελέτη της νησιωτικής και θαλασσινής οικονομίας». Βιβλιοπωλείο των βιβλιοφίλων. Αθήναι 1984; σελ. 33.
10. Βλ. Γεωργίου Κ. Γιαγκάκη «Συστηματική θεώρηση των ελληνικών νησιών 1951-1981», σελ. 52.
11. βλ. Εφημερίδα «ΕΘΝΟΣ» φύλλο της 29ης Ιουνίου 1991, σελ. 24.
12. Βλ. Ανθούσας μοναχής «Ερημίται της Πάτμου και Ερημητήρια» — Β΄ έκδοση. Έκδοση της Ιεράς Κ. Μονής Ευαγγελισμός Μητρός Ηγαπημένου, Αθήναι, 1991.
13. Μία «παρουσίαση» των Αρκιών, του Αγαθονησιού και της Θύμαινας έγινε, για τους Αθηναίους, από την 24η Κοινότητα Ανιχνευτών (24ο Σύστημα Αεροπροσκόπων - Τ.Ε. Κολωνού) στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων, την Κυριακή 7 Μαΐου 1989, με το ανάλογο υλικό.
14. Για τις ζώνες θαλάσσιας κυριαρχίας του Ελληνισμού, βλ., μεταξύ άλλων, τις εκτός εμπορίου (κατατέθηκαν στις Δημόσιες και Δημοτικές Βιβλιοθήκες της Ελλάδος και της Κύπρου και στα Ναυτικά Μουσεία και τα αντίτυπά τους διανεμήθηκαν δωρεάν μέσω αυτών) νησιολογικές εργασίες του συγγραφέως:
 - α) «ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ: 492 Ελληνικά νησαία εδάφη. Η ερήμωσή του και η στρατηγική και αναπτυξιακή σημασία του» - Ρήνεια, 1990,
 - β) «ΤΟ ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΗ ΛΥΚΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ» - Αγκίστρι του Σαρωνικού, 1991,
 - γ) «ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ "ΒΡΑΧΟΝΗΣΙΔΩΝ" ΚΑΙ ΤΩΝ "ΒΡΑΧΩΝ" ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΘΑΛΑΣΣΩΝ» - 1992,
 - δ) «ΤΟ ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΠΟΝΤΙΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΗΝ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΑ» - Αίγινα, 1992,
 - ε) «ΤΑ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΟ ΛΙΒΥΚΟ - ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟ ΠΕΛΑΓΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΝΟΤΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ 717 ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΗΣΑΙΑ ΕΔΑΦΗ» - Πάτροκλος, 1992, και
 - στ) «ΟΙ ΖΩΝΕΣ ΘΑΛΑΣΣΙΑΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ» - Μύκονος, 1993.

ΠΙΝΑΞ Ι. - ΤΟ ΠΟΛΥΝΗΣΟ ΤΩΝ ΑΡΚΩΝ

A/A	Ονομασία	Εναλλακτική ονομασία	Γεωγ. πλάτος	Γεωγρ. μήκος	Ακτογραμμή (χλμ.)	Εμβαδόν (στρέμματα)
1.	ΑΡΚΟΙ		37 23 12	26 44 09	25,3100	6697,0
2.	ΑΓΡΕΛΟΥΣΑ	ΓΡΥΛΛΟΥΣΑ	37 21 52	26 42 23	6,5200	1326,0
3.	ΜΑΡΑΘΟΣ	ΜΑΡΑΘΙ	37 22 12	26 43 35	3,9730	355,0
4.	ΚΑΛΟΒΟΛΟΣ		37 21 23	26 46 01	2,2770	307,0
5.	ΜΑΚΡΟΝΗΣΙ		37 21 44	26 45 15	2,6810	261,0
6.	ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ	ΣΤΡΟΓΓΥΛΟ	37 22 25	26 43 02	2,2910	207,0
7.	ΚΟΥΜΑΡΟΣ	ΝΗΣΑΚΙ	37 24 21	26 43 30	1,0870	59,0
8.	ΨΑΘΟΝΗΣΙ	ΠΙΑΤΟ	37 21 06	26 45 27	0,8820	52,0
9.	ΑΒΑΠΤΙΣΤΟΣ		37 22 00	26 44 55	0,9190	42,0
10.	ΤΣΟΥΚΑΚΙ	ΖΟΥΚΙΝΑ	37 21 39	26 44 52	0,3160	6,0
11.	ΣΠΟΛΑΤΟ		37 21 55	26 43 58	0,8390	37,0
12.	ΣΜΙΝΕΡΟΝΗΣΙ	ΜΟΡΕΝΑ	37 21 32	26 44 36	0,6710	21,0
13.	ΤΣΟΥΚΑ	ΖΟΥΚΑ	37 21 36	26 45 00	0,6740	28,0
14.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 228	37 22 11	26 42 50	0,1455	1,0
15.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 219	37 23 29	26 44 24	0,0866	0,4
16.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 220	37 23 17	26 44 43	0,0527	0,2
17.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 221	37 22 47	26 43 49	0,0621	0,2
18.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 222	37 22 47	26 43 55	0,0837	0,4
19.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 223	37 22 06	26 44 56	0,1176	0,8
20.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 224	37 21 48	26 44 38	0,0628	0,2
21.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 225	37 21 09	26 45 31	0,0910	0,5
22.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 226	37 21 10	26 45 22	0,1048	0,5
23.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 227	37 22 42	26 43 07	0,1137	0,8
<u>ΣΥΣΤΑΣ ΜΑΝΩΛΗ</u>						
1.	ΜΑΝΩΛΗ	1	37 20 21	26 43 12	0,8050	25,0
2.	ΜΑΝΩΛΗ	2	37 20 19	26 43 44	0,7980	29,0
3.	ΜΑΝΩΛΗ	3	37 20 26	26 43 18	0,4300	9,0
4.	ΜΑΝΩΛΗ	4	37 20 37	26 43 24	0,9100	40,0
5.	ΜΑΝΩΛΗ	5	37 20 29	26 43 32	0,1520	1,0
6.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 229	37 20 27	26 43 33	0,0577	0,2
7.	ΑΝΩΝΥΜΟ	No 230	37 20 24	26 43 38	0,0550	0,2

Πηγή: Μηχανογραφική κατάσταση ηλεκτρονικού αρχείου της Υδρογραφικής Υπηρεσίας Π.Π., επεξεργασμένη από το συγγραφέα 2) Διάφορα στοιχεία του προσωπικού νησιολογικού αρχείου.

Βιβλιογραφία

- Γενική Απογραφή του πληθυσμού της Δωδεκανήσου ενεργηθείσα την 19ην Οκτωβρίου 1947.
- Γεωργίου Κ. Γιαγκάκη «Συστηματική θεώρηση των ελληνικών νησιών 1951-1981. Συμβολή στην προσπάθεια εθνικής αυτογνωσίας και στη μελέτη της νησιωτικής και θαλασσινής οικονομίας» Αθήναι, 1984.
- Σ. Δόλα «Η ναυμαχία του Γέροντα της 29ης Αυγούστου 1824» στη «Σπετσιώτικη Ηχώ». Τεύχος 42 Οκτ.-Δεκ. 1992.
- Εγκυκλοπαίδεια ΠΑΠΥΡΟΣ - ΛΑΡΟΥΣ - ΜΠΡΙΤΑΝΝΙΚΑ.
- Ελληνική Εταιρεία Χαρτογραφίας «Χαρτογράφηση του ελληνικού παράλιου και νησιωτικού χώρου», 1989.
- «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμος ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1975.
- Émile Kolodny "La population des îles de la Grèce", Tome I, Edisud, 1974.
- Αρχιμανδρίτου Νικηφόρου Κουμουνδούρου «Η ΛΕΙΨΩ», 1984.
- «Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν» επιμέλεια Ν. Γ. Πολίτου, Τόμος Β΄. Μπαρτ και Χιρστ, Εκδόται Αθήναι (Μάϊος 1890 - Νοέμβριος 1891).
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Π. Δρανδάκη).
- Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «ΗΛΙΟΥ».
- Piri Reis "Bahriye. Κατακτητική ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο (1521)". Εκδόσεις «ΤΕΛΕΘΡΙΟΝ».
- Β. Σφυρόερα - Αν. Αβραμέα - Σπ. Ασδραχά «ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ», Εκδόσεις ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1985.
- Tom Stone "Patmos" Lycabettus Press, Athens 1981.
- Υδρογραφική Υπηρεσία ΠΝ «Ναυτιλιακαί οδηγίαι ΠΛΟΗΓΟΣ των ελληνικών ακτών», Δ΄ τόμος, Β΄ έκδοσις, εν Αθήναις 1955.
- Υδρογραφική Υπηρεσία ΠΝ «Ναυτιλιακές οδηγίες των ελληνικών ακτών - ΠΛΟΗΓΟΣ», Δ΄ τόμος, Γ΄ έκδοσις, Αθήνα 1987.
- Υδρογραφική Υπηρεσία ΠΝ — Στοιχεία ηλεκτρονικού αρχείου νήσων.
- Π. Φαλάρα «Ψαρότοποι στην Ελλάδα. Ιόνια, Πελοπόννησος, Στερεά, Ήπειρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη», Εκδόσεις Χριστάκη, Αθήνα 1992.

Το πόνημα αυτό σχεδιάσθηκε στη Μακρόνησο των Κυκλάδων και γράφτηκε στις Κυκλάδες την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1993.

Διαμένεται δωρεάν μέσω των Ναυτικών Μουσείων, των Δημόσιων καί Δημοτικών Βιβλιοθηκών της Ελλάδος και της Κύπρου, της Κοργιαλενεΐου Βιβλιοθήκης Αργοστολίου, του Λαογραφικού Μουσείου Φ. Ο. Βροντάδου Χίου, του Λαογραφικού Μουσείου Μυκόνου και των Μουσείων Φαλτάϊτς (Σκύρου), Λειψών και Αγκιστρίου.

Επιμέλεια εκδόσεως: Εμμανουήλ Νεόφυτος